

Roger Chartier

Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti**»Se habla de la desaparición del libro; yo creo es imposible.«*

Jorge Luis Borges, "El libro", 1978

Leta 1968 je Roland Barthes v nekem eseju, ki je postal slaven, povezal bralčevo vsemogočnost in avtorjevo smrt. Avtor, ki ga je s prestola njegove nekdanje suverenosti pregnala govorica ali, prej, »mnogotere pisave, ki so izšle iz več kultur in ki vstopajo druga z drugo v dialog, v parodijo, v oporekanje«, je prepustil svojo preeminenco bralcu, razumljenemu kot »tisti nekdo, ki drži zbrane v istem polju vse sledi, iz katerih je sestavljeno napisano«. Bralna pozicija je bila razumljena kot kraj, kjer je zbran pluralni, gibljivi, nestabilni pomen, kjer tekst, kakršenkoli že je, pridobi pomenjanje¹.

Tej ugotovitvi o rojstvu bralca so sledile diagnoze, ki so izpolnile njegov mrliški list. Nadele so si tri glavne oblike. Prva napotuje na preobrazbo bralnih praks. Na eni strani so ga statistični podatki, zbrani z raziskavami o kulturnih navadah, prepričali vsaj o zmanjšanju deleža »močnih bralcev« v slehernem starostnem razredu, še zlasti pa med mladoletnimi bralci, če že ne o zmanjšanju globalnega odstotka bralcev. Ugotovitve, pridobljene na podlagi izdajateljskih politik, so okrepile prepričanje o »križi« branja². Ta sicer ni prizanesla fikciji, še bolj trdo pa je občutena v založništvu humanističnih in družbenih znanosti. Učinki na obeh straneh Atlantika so primerljivi, čeprav temeljni vzroki niso povsod enaki. V Združenih državah je najpomembnejše dejstvo, da univerzitetne knjižnice kupujejo drastično manj *monographs*; njihove proračune požirajo naročila periodik, ki včasih dosega precej visoke cene – med 10.000 in 15.000 dolarjev za letnik. Od tod zadržanost univerzitetnih založniških hiš do objavljanja del, o katerih sodijo, da so preveč specializirana: doktorskih tez, monografskih študij, eruditskih knjig itn.³ V Franciji in nedvomno tudi širše po Evropi izhaja podobna previdnost, ki omejuje število objavljenih naslovov in njihove naklade, predvsem iz skrčenja občinstva največjih kupcev – in iz zmanjšanja njihovih nakupov.

* Prevod članka: Roger CHARTIER, »Lecteurs et lectures à l'âge de la textualité électronique«. - *Où va le livre?*, pod vodstvom Jeana-Yvesa Molliera, Pariz, La Dispute, 2002, str. 295–312.

¹ Roland BARTHES, »La mort de l'auteur«, (1968), in Roland BARTHES, *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Pariz, Éditions du Seuil, 1984, str. 63–69. Slov. prev. »Smrt avtorja« (prev. Suzana Koncut), v: Aleš POGAČNIK (ur.), *Sodobna literarna teorija*, Ljubljana, Krtina, 1995, str. 19–23.

² Hervé RENARD in François ROUET, »L'économie du livre: de la croissance à la crise«, v *L'Édition française depuis 1945*, Pascal FOUCHÉ (dir.), Pariz, Éditions du Cercle de la Librairie, 1998, str. 640–737. Cf. tudi Pierre BOURDIEU, »Une révolution conservatrice dans l'édition«, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 126/127, marec 1999, str. 3–28.

³ Robert DARNTON, »The New Age of the Book«, *The New York Review of Books*, 18. marec, 1999, str. 5–7.

V tretji perspektivi sta bralčeva smrt in izginotje branja mišljena kot neogibna posledica civilizacije zaslona, zmagoslavja podob in elektronske komunikacije. O tej zadnji diagnozi bi rad razpravljaj v tem eseju. Zasloni našega stoletja so dejansko nova zvrst. V nasprotju filmskimi ali televizijskimi zasloni nosijo besedila – seveda ne zgolj besedila, ampak tudi besedila. Staro nasprotje med na eni strani knjigo, napisanim, branjem, in na drugi strani zaslonom, podobo, je nadomeščeno z novim položajem, ki predlaga nov odnos do pisne kulture in novo obliko knjige. Od tod zelo paradokсна vez, ki je vzpostavljena med povsodpričujočnostjo pisanega v naših družbah in vsiljivo tematiko izginotja knjige in bralčeve smrti. Razumevanje tega protislovja zahteva, da pogledamo nazaj in izmerimo učinke prejšnjih revolucij, ki so zadevale nosilce pisne kulture.

V IV. stoletju krščanske dobe se je dokončno uveljavila nova oblika knjige na stroške tiste oblike, ki je bila domača grškim in rimskim bralcem. *Codex*, se pravi knjiga, sestavljena iz prepognjenih, zbranih in zvezanih listov, je postopoma, vendar nezadržno spodrinila svitke, ki so dotlej nosili pisno kulturo. Z novo materialnostjo knjige so doslej nemogoče geste postale običajne: denimo pisanje med branjem, listanje dela, zaznavanje posebnih odlomkov. Posebni dispozitivi *codicis* so globoko preobrazili rabe besedil. Izum strani, zaznavanja, ki jih omogočata oštevilčenje in indeksiranje, novo razmerje, ki se je vzpostavilo med delom in predmetom, nosilcem njegove transmisije, so omogočili povsem nov odnos med bralcem in njegovimi knjigami.

Ali naj mislimo, da smo na predvečer podobne mutacije in da bo elektronska knjiga nadomestila ali že nadomešča natisnjeni *codex*, kakršnega poznamo v njegovih različnih oblikah: knjiga, revija, časnik? Morebiti. Vendar je v prihodnjih desetletjih najbolj verjetno soobstajanje, ki ne bo nujno miroljubno, obeh oblik knjige in treh načinov zapisovanja in komuniciranja besedil: rokopisnega pisanja, natisnjene publikacije, elektronske taktualnosti. Ta hipoteza je seveda razumnejša kakor lamentacije o nepopravljivi izgubi pisne kulture ali neprevidna navdušenja, ki napovedujejo takojšen vstop v novo ero komunikacije.

To verjetno soobstajanje nas vabi k razmisleku o novi obliki konstrukcije diskurza vednosti in o specifičnih modalnostih njihovega branja, ki ga omogoča elektronska knjiga. Ta ne more biti, ne sme biti zgolj nadomestek enega nosilca z drugim za dela, ki bi ostala zasnovana in napisana v stari logiki *codices*. Če »oblike učinkujejo na pomen«, kakor je o tem pisal F. F. McKenzie⁴, elektronske knjige na nov način organizirajo razmerje med demonstracijo in viri, med modalnostmi argumentacije in kriteriji dokaza. Pisanje ali branje te nove vrste knjige zahteva, da se otresemo pridobljenih navad in spremenimo tehnike akreditacije učenega diskurza, katerega zgodovine in evalvacije učinkov so se pred kratkim lotili zgodovinarji: tako citiranja,

⁴D. F. MCKENZIE, *Bibliography and the Sociology of Texts*, The Panizzi Lectures 1985, London, The British Library, 1986, str. 4 (fr. prev. *La bibliographie et la sociologie des textes*, Pariz, Éditions du Cercle de la Librairie, 1991, str. 30).

opomb na dnu strani⁵ ali tistega, kar je Michel de Certeau po Condillacu imenoval »jezik računov«⁶. Sleherni izmed teh načinov dokazovanja validnosti kake analize postane globoko modificiran, takoj ko lahko avtor razvije svojo argumentacijo v skladu z logiko, ki ni več nujno linearna in deduktivna, ampak odprta, prikazana po delih in relacijska,⁷ in ko lahko bralec sam konzultira dokumente (arhive, podobe, govore, glasbo), ki so objekti ali orodja raziskave⁸. V tem smislu je revolucija modalitet produkcije in transmisije besedil tudi temeljna epistemološka mutacija⁹.

Ko je bila dominacija *codices* vzpostavljena, so integrirali logiko njegove materialnosti v samo konstrukcijo del – denimo s tem, da so razdelili tisto, kar je prej bilo tekstna snov več svitkov, v knjige, dele ali poglavja enega samega diskurza, ki ga vsebuje eno samo delo. Podobno možnosti (ali prisile) elektronske knjige vabijo k temu, da bi drugače organizirali tisto, kar knjiga, ki je še zmerom naša, nujno distribuira na linearno v sekvencah. Hipertekst in hiper branje, ki ga omogoča in producira, spreminjata možna razmerja med podobami, zvoki in besedili, ki so združeni nelinearno s pomočjo elektronskih spojev, prav tako pa izvedljive povezave med besedili, fluidnimi v svojih obrisih in v virtualno neomejenem številu¹⁰. V tem besedilnem svetu brez meja postane najpomembnejši pojem *vezi*, mišljene kot operacija, ki postavlja v razmerja tekstne enote, razrezane zaradi branja.

⁵ Anthony GRAFTON, *Les origines tragiques de l'érudition. Une histoire de la note en bas de page*, Pariz, Éditions du Seuil, 1998.

⁶ Michel DE CERTEAU, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, Pariz, Gallimard, 1987, str. 79.

⁷ Za nove argumentacijske možnosti, ki jih ponuja elektronsko besedilo, cf. David KOLB, »Socrates in the Labyrinth«, v *Hyper/Text/Theory*, Edited by George P. LANDOW, Baltimore in London, The John Hopkins University Press, 1994, str. 323–344, in Jane YELLOWLEES DOUGLAS, »Will the Most Reflexive Relativist Please Stand Up: Hypertext, Argument and Relativism«, v *Page to Screen: Taking Literacy into Electronic Era*, ur. Ilana SNYDER, London in New York, Routledge, 1988, str. 144–161.

⁸ Za možen zgled vezi med zgodovinsko demonstracijo in dokumentarnimi viri cf. obe obliki, natisnjeno in elektronsko, članka Roberta Darntona, »Presidential Adress. An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris«, *The American Historical Review*, Volume 105, Number 1, February 2000, str. 1–35 in *AHR* web page, www.indiana.edu/~ahr/.

⁹ Za zgled cf. pri teoretski fiziki Josette F. DE LA VEGA, *La Communication scientifique à l'épreuve de l'internet*, Villeurbanne, Presses de l'École Nationale Supérieure des Sciences de l'Information et des Bibliothèques, 2000, zlasti str. 181–231; pri filologiji José Manuel BLCUA, Gloria CLAVERÍA, Carlos SANCHEZ in Joan TORUELLA, ur., *Filología e Informática. Nuevas tecnologías en los estudios filológicos*, Bellaterra, Editorial Milenio et Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, in *L'Imparfait. Philologie électronique et assistance à l'interprétation des textes*, Actes des Journées scientifiques 1999 du CIRLEP, publiés par Jean-Emanuel TYVAERT, Reims, Presses Universitaires de Reims, 2000.

¹⁰ Za definicije hiperteksta in hiper branja cf. J. D. BOLTER, *Writing Space: The Computer, Hypertext and the History of Writing*, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 1991; George P. LANDOW, *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, Baltimore in London, The John Hopkins University Press, 1997; Ilana SNYDER, *Hypertext: The Electronic Labyrinth*, Melbourne in New York, Melbourne University Press, 1996; Nicholas C. BURBULES, »Rhetoric of Web: Hyperreading and Critical Literacy«, v *Page to Screen, op. cit.*, str. 102–122, in Antonio DE LAS HERAS, *Navegar por la información*, Madrid, Los Libros de Fundesco, 1991, str. 81–164.

Potemtakem je prav sam pojem »knjiga« v temelju postavljen pod vprašaj z elektronsko tekstnostjo. V tiskani kulturi neposredna zaznava poveže določen tip predmetov, razred besedil in posebne rabe. Red diskurzov je tako vzpostavljen na podlagi same materialnosti njihovih nosilcev: črke, časnika, revije, knjige, arhiva itn. V numeričnem svetu, kjer so vsa besedila, kakršnakoli že so, dana v branje na istem nosilcu (računalniškem zaslonu) in v enakih oblikah (v glavnem tistih, za katere se je odločil bralec), ni več tako. Tako je ustvarjen »continuum«, ki ne diferencira več različnih besedilnih zvrsti ali repretorija, ki so po videzu postali podobni in po avtoriteti enakovredni. Od tod vznemirjenost našega časa, ki se sooča z izbrisanjem starih kriterijev, ki omogočajo ločevanje, klasificiranje in hierarhiziranje diskurzov. Učinkovanje na samo opredelitev »knjige«, kakor jo razumemo, se pravi hkrati kot specifičnega predmeta, drugačnega od drugih nosilcev pisnega, in kot dela, katerega koherentnost in popolnost izhajata iz intelektualne ali estetske intence, ni neznan. Numerična tehnika razdre takšno identifikacijo knjige že s tem, da naredi besedila gibljiva, raztegljiva, odprta in da daje skoraj identične oblike vsem pisnim produkcijam: elektronski pošti, bazam podatkov, mestom na internetu, knjigam itn.

Od tod tudi nujen razmislek o intelektualnih kategorijah in tehničnih dispozitivih, ki bodo omogočili zaznavanje in označevanje nekaterih elektronskih besedil kot »knjige«, to se pravi, kot besedilnih enot z lastno identiteto. Ta reorganizacija sveta pisnega v numerično obliko je priprava na to, da bo lahko organiziran plačljivi dostop v zaporedje in zavarovana avtorjeva moralna in ekonomska pravica¹¹. Tako priznavanje, utemeljeno na vselej potrebnem in vselej konfliktnem zavezništvu med založniki in avtorji bo nedvomno privedlo do globoke preobrazbe elektronskega sveta, kakršnega poznamo mi. »Varovalke«, katerih namen je varovati nekatera dela (knjige ali baze podatkov) in ki so postale učinkovitejše z »e-book«, se bodo nedvomno še množile in tako fiksirale, strjevale in zapirale elektronsko objavljena besedila¹². Predvidevamo lahko evolucijo, ki bo opredelila »knjigo« in druga numerična besedila prek nasprotja s prosto in spontano elektronsko komunikacijo, ki vsakomur dovoljuje, da na strani *Web* daje v obtok svoja razmišljanja ali svoje stvaritve. Tako vzpostavljena delitev prinaša tveganje ekonomske in kulturne hegemonije, vsiljene od najmočnejših med multimedijскими podjetji in gospodarji trga z računalniki. Lahko pa tudi vodi, s pogojem, da je obvladana, k rekonstituciji reda diskurzov v elektronski tekstualnosti, ki bi kot celota omogočal diferenciranje besedil, spontano danih v obtok na mreži, in besedil, podvrženih zahtevam znanstvene evalvacije in izdajateljskega dela, ki bi naredil zaznavna status in izvor diskurzov in bi jim tako lahko pripisali bolj ali manj močno avtoriteto glede na modalnost

¹¹ Antoine COMPAGNON, »Un monde sans auteurs?«, Jean-Yves Mollier (dir.), *Où va le livre?*, op. cit., XIII. poglavje.

¹² Jean CLÉMENT, »Le e-book est-il le futur du livre?«, v *Les savoirs déroutés. Experts, documents, supports, règles, valeurs et réseaux numériques*, Lyon, Presses de l'ENSSIB in Association Doc-Forum, 2000, str. 129–141.

njihove »objave«. To pa je temeljni pogoj za to, da bi bili lahko obvladani sprevrženi učinki »informacije«, ki se pojavljajo zaradi raziskovalnih gibal¹³.

Svet numeričnega utegne čez čas pretresti neko drugo dejstvo. Izhaja iz možnosti, o kateri lahko zaradi izdelave elektronskega črnila in »papirja« mislimo, da bo ločila transmisijo elektronskih besedil od računalnika (PC, prenosnega telefona ali »e-book«). Zaradi postopka, ki so ga dodelali raziskovalci M.I.T., naj bi katerikoli predmet (skupaj s knjigo z listi in stranmi, kakršno še poznamo) lahko postal nosilec elektronske knjige ali knjižnice s pogojem, da bo opremljen z mikroprocesorjem (ali da bo na daljavo prenesen po internetu) in da bodo njegove strani sprejemale elektronsko črnilo, ki omogoča, da na isti površini zapovrstjo prikličemo različna besedila¹³. Elektronsko besedilo se tako lahko prvič emancipira od prisil, ki so lastne zaslonom, kakršne poznamo, kar bi pretrgalo vzpostavljeno vez (v kar največjo korist nekaterih) med trgovino z elektronskimi stroji in zapovrstnim izdajanjem.

Tudi če se ne bi projicirali v še hipotetično prihodnost in bi mislili elektronsko »knjigo« v njenih današnjih oblikah in nosilcih, ostane vprašanje: vprašanje o zmožnosti te nove knjige, da sreča ali producira svoje bralce. Na eni strani dolga zgodovina branja krepko kaže, da so mutacije v redu praks velikokrat počasnejše kakor revolucije tehnik in vselej v zamiku v razmerju do njih. Novi načini branja niso pri priči izšli iz iznajdbe tiskarne. Prav tako bodo intelektualne kategorije, ki jih povezujemo s svetom besedil, še dolgo trajale ob novih oblikah knjige. Spomnimo se, da je »knjiga«, razumljena kot zgolj razdelitev diskurza, po iznajdbi *codices* in izginotju svitka, velikokrat ustrezala tekstni materialnosti, ki jo je vseboval nekdanji svitek.

Na drugi strani lahko elektronska revolucija, ki se zdi na mah univerzalna, tudi poglobi neenakosti, ne pa jih skrči. Veliko je tveganje, da bi prišlo do »nove nepismenosti«, ki ni več opredeljena kot nezmožnost branja in pisanja, temveč kot nemožnost dostopa do novih oblik transmisije pisnega, ki niso zastoj, še zdaleč ne. Elektronsko dopisovanje med avtorjem in njegovimi bralci, povzdignjenimi v soavtorje knjige, ki ni nikoli zaprta, ampak jo nadaljujejo njihovi komentarji in posegi, omogoča razmerje, ki so si ga želeli nekateri stari avtorji, vendar je bilo oteženo zaradi prisil, ki so lastne natisnjeni izdaji. Perspektiva bolj neposrednega, bolj dialoškega razmerja med delom in njegovim branjem je mikavna, vendar zaradi nje ne smemo pozabiti, da so potencialni bralci (ali soavtorji) elektronskih knjig danes še v manjšini. Veliki razmiki bodo ostali med vsiljivo navzočnostjo elektronske revolucije v diskurzih (s pričujočim vred ...) in realnostjo bralnih praks, ki ostajajo množično navezane na potiskane predmete in le malo izrabljajo možnosti, ki jih ponuja numerično. Precej lucidni moramo biti, da virtualnega ne vzamemo za že obstoječo realnost.

¹³ Cf. Daniel SCHNEIDERMAN, *Les folies d'Internet*, Pariz, Fayard, 2000, zlasti 11. poglavje, ki je posvečeno (zelo široko negacionistični) dokumentaciji o holokavstvu, kakršno opazijo različna raziskovalna gibala, str. 145–156.

¹⁴ Pierre LE LOARER, »Les substituts du livre: livres et encres électroniques«, v *Les savoirs déroutés*, op. cit., str. 111–128.

Izvirnost – in nemara tudi vznemirljivost – naše sedanosti je zvezana s tem, da se v njej simultano razgrinjajo različne revolucije pisne kulture, ki so bile v preteklosti nepovezane. Revolucija elektronskega besedila je dejansko tudi revolucija produkcijske in reprodukcije tehnike besedil, revolucija nosilca pisnega in revolucija bralnih praks. zanj so značilne tri temeljne poteze, ki globoko spreminjajo naše razmerje do pisne kulture. Predvsem elektronska reprezentacija radikalno modificira pojem konteksta in s tem sam proces konstrukcije pomena. Telesno stičnost, ki zbližuje različna kopirana ali natisnjena besedila v isti knjigi ali isti periodiki, nadomesti z njihovo mobilno distribucijo v logičnih arhitekturah, ki upravljajo baze podatkov in numerizirane zbirke. Poleg tega redefinira materialnost del s tem, da odvozza neposredno vidno vez, ki združuje besedilo in predmet, ki ga vsebuje, in ki daje bralcu, ne pa več avtorju ali založniku, oblast nad kompozicijo, razrezavo in samim videzom tekstnih enot, ki jih hoče brati. Tako je preoblikovan ves sistem precepcije in manipuliranja z besedili. Naposled, ko sodobni bralec bere na zaslonu, najde nekaj drže antičnega bralca, vendar – in razlika ni neznatna – bere svitek, ki se nasplošno odvija navpično in ki je opremljen z vsemi oznambami, lastnimi obliki, ki je oblika knjige od prvih stoletij krščanske ere naprej: s paginacijo, z indeksom, s slikami itn. Križanje obeh logik, ki sta urejali prejšnje nosilce pisnega (*volumen*, nato *codex*), potemtakem v resnici opredeljuje docela izvirmo razmerje do besedila.

Elektronsko besedilo, oprto na te mutacije, lahko udejanji še zmerom nedokončane sanje o totalizaciji vednosti, ki so bile sanjane pred njim. Tako kakor aleksandrijska knjižnica obljublja univerzalno razpoložljivost vseh besedil, ki so bila kdaj napisana, vseh knjig, ki so bile kdaj objavljene¹⁵. Tako kakor praksa občin mest v renesansi¹⁶ priklicuje bralčevo sodelovanje, ki poslej lahko piše v samo knjigo, potemtakem v knjižnico brez sten elektronskega pisanja. Kakor projekt razsvetljenstva orisuje idealni javni prostor, kjer se, kakor je mislil Kant, more in mora svobodno, brez omejitev in izključitev, razprostrti javna raba razuma, "tista, ki jo izvajamo kot *učenjaki* za celoto *beročega občinstva*", tista, ki pooblašča slehernega izmed državljanov »kot učenjaka, da javno, se pravi pisno navede svoje pripombe o pomanjkljivostih stare institucije«¹⁷.

¹⁵ Luciano CANFORA, *La Biblioteca scomparsa*, Palermo, Sellerio editore, 1986 (fr. prev. *La véritable histoire de la bibliothèque d'Alexandrie*, Pariz, Desjonquères, 1988), in Christian JACOB, »Lire pour écrire: navigations alexandrines«, v *Le Pouvoir des bibliothèques. La mémoire des livres en Occident*, sous la direction de Marc BARATIN et Christian JACOB, Pariz, Albin Michel, 1996, str. 47–83.

¹⁶ O tehniki občin mest v renesansi cf. Francis GOYET, *Le "sublime" du lieu commun. L'invention rhétorique à la Renaissance*, Pariz, Honoré Champion, 1996, Ann BLAIR, *The Theater of Nature: Jean Bodin and Renaissance Science*, Princeton, Princeton University Press, 1997, in Ann MOSS, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

¹⁷ Immanuel KANT, »Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? / Réponse à la question: Qu'est-ce que les Lumières?« v *Qu'est-ce que les Lumières?*, Choix de textes, traductions, préface et notes de Jean MONDOT, Saint-Étienne, Publications de l'Université Saint-Étienne, 1991, str. 71–86. Slovenski prevod: »Odgovor na vprašanje: kaj je razsvetljenje?« (prev. M. H.), *Vestnik*, 1987, let. 8, št. 1, str. 9-13, in *Nova revija*, 1995, št. 156–157, str. 141–145.

Kakor v dobi tiska, vendar še močnejše, čas elektronskega besedila prečkajo velike napetosti med različnimi prihodnjiki: pomnoževanje skupnosti, ki jih ločujejo, razstavljajo, cementirajo specifične rabe novih tehnik, najmočnejša multimedijška podjetja, ki si prisvajajo in nadzorujejo vzpostavljanje numeričnih podatkovnih baz ter produkcijo ali kroženje informacije, ali vzpostavitev univerzalnega občinstva, ki ga opredeljuje možnost udeležbe slehernega njegovega člana v kritičnem preiskovanju izmenjanih diskurzov¹⁸. Komuniciranje na daljavo, svobodno in neposredno, ki ga omogočajo omrežja, lahko nosi to ali ono izmed teh virtualnosti. Privede lahko do izgube sleherne skupne reference, do ograjevanja identitet, do zaostrovanja partikularizmov. Lahko tudi, narobe, vsili hegemonijo enega samega kulturnega modela in vselej pohabljajoče uničenje raznovrstnosti. Vendar pa lahko tudi nosi novo modalnost konstitucije in komunikacije spoznanj, ki ne bi bila več zgolj zapis že etabliranih znanosti, temveč prav tako, kakor korespondence ali periodike v nekdanji Republiki literatov¹⁹, kolektivna konstrukcija znanja z izmenjavo vednosti, ekspertiz in modrosti. Nova enciklopedična navigacija sicer vsakogar vkrcna na svoje ladje, vendar lahko tako da popolno realnost pričakovanju univerzalnosti, ki je zmerom spremljalo prizadevanja za uvrstitev množice stvari in besed v red diskurzov.

Da pa bi to lahko počeli, se mora elektronska knjiga opredeliti v reakciji na sedanje prakse, ki se velikokrat zadovoljujejo s tem, da dajejo na *Web* surova besedila, niso bila niti mišljena v razmerju do nove oblike njihove transmisije niti podvržena nobenemu korekcijskemu ali izdajateljskemu delu. Zagovarjati uporabo novih tehnik, postavljenih v službo objavljanja vednosti, pomeni torej svariti pred lenobnimi olajšavami elektroničnega in spodbujati k dajanju bolj rigorozno nadzorovanih oblik spoznavnim diskurzom kot izmenjavam med posamezniki. To zahtevo ilustrirajo negotovosti in konflikti v zvezi z epistolarno olikanostjo (ali neolikanostjo), konvencije glede govornice in razmerja med javnim in zasebnim, kakor jih redefiniirajo rabe elektronske pošte²⁰.

Zaradi teh istih zastavkov je nujno potrebna hkrati zgodovinska in filozofska, sociološka in pravna refleksija, zmožna upoštevati danes očitne in naraščajoče razmike med repertoarjem pojmov, s katerimi manipuliramo, da bi opisali ali organizirali pisno kulturo v oblikah, kakršne je imela od izuma *codices* v prvih stoletjih našega štetja, in novimi

¹⁸ O teh različnih možnostih se razpravlja v Richard A. LANHAM, *The Electronic World: Democracy, Technology and the arts*, Chicago, University of Chicago Press, 1993; Donald TAPSCOTT, *The Digital Economy*, New York, McGraw-Hill, 1996, in Juan Luis CEBRIÁN, *La red. Cómo cambiarán nuestras vidas los nuevos medios de comunicación*, Madrid, Taurus, 1998.

¹⁹ Ann GOLDFAR, *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750*, New Haven in London, Yale University Press, 1995.

²⁰ O elektronski pošti cf. Josiane BRU, »Messages éphémères«, v Daniel FABRE (dir.), *Écritures ordinaires*, Pariz, P.O.L., 1993, str. 315-34; Charles MORAN in Gail E. HAWISHER, »The Rhetorics and Languages of Electronic Mail«, v *Page to Screen, op. cit.*, str. 80-101, in Benoît MELANÇON, *Sevigne@Internet. Remarques sur le courrier électronique et la lettre*, Montréal, Éditions Fides, 1996.

²¹ Cf. med drugimi James J. O'DONNELL, *Avatars of the Words: From Papyrus to Cyberspace*, Cambridge Mass., in London, England, Harvard University Press, 1998.

načini pisanja, objavljanja in branja, ki jih implicira elektronska modalnost produkcije, diseminacije in prilaščanja besedil²¹. Prišel je torej trenutek za redefiniranje pravnih (literarna lastnina, copyright, avtorske pravice)²², estetskih (izvirnost, enkratnost, ustvarjanje), administrativnih (obvezni izvodi, nacionalna knjižnica) ali bibliotekonomičnih (katalogiziranje, klasifikacija ali bibliografski opis)²³ kategorij, ki so bile vse mišljene in skonstruirane v razmerju s pisno kulturo, katere predmeti so bili povsem drugačni od elektronskih besedil.

Novi nosilec pisnega ne pomeni konca knjige ali smrti bralca. Morebiti prav nasprotno. Vsiljuje pa redistribucijo vlog v »ekonomiji pisanja«, konkurenco (ali komplementarnost) med različnimi nosilci diskurzov in novo razmerje, tako fizično kakor intelektualno in estetsko, s svetom besedil. Ali bo lahko elektronsko besedilo v vseh oblikah skonstruiralo tisto, česar nista mogla ne abeceda navzlic demokratični vrlini, ki ji jo je pripisoval Vico²⁴, ne tiskarna, navzlic univerzalnosti, ki ji jo je priznaval Condorcet²⁵, to se pravi, ali bo lahko na podlagi menjave pisnega skonstruiralo javen prostor, v katerem je vsakdo udeležen?

Kako naj poslej situiramo vlogo knjižnic v teh globokih mutacijah pisne kulture? Naše začenjajoče se stoletje, oprto na možnosti, ki jih ponujajo nove tehnike, lahko upa, da bo preseгло protislovje, ki je trajno vznemirjalo odnos Zahoda do knjige. Sen o univerzalni knjižnici je trajno izrazil brezupno željo, da bi z akumulacijo, ki bi bila brez primanjkljaja, brez vrzeli, zajeli vsa doslej napisana besedila, vse vzpostavljene vednosti. Toda to pričakovanje univerzalnosti je vselej spremljalo razočaranje, saj so vse zbirke, najsi so bile še tako bogate, zmogle ustvarjati zgolj delno, pohabljeno podobo potrebne izčrpnosti.

Ta napetost mora biti vpisana v zelo dolgo trajanje drž do pisnega. Prva temelji na bojazni pred izgubo ali primanjkljajem. Ta je vodila vsa dejanja, ki so bila namenjena ohranjanju pisne dediščine človeštva: iskanje starih besedil, kopiranje najdragocenejših

²² Cf. Peter JASZI, »On the Author Effect: Contemporary Copyright and Collective Creativity«, v *The Construction of Authorship: Textual Appropriation in Law and Literature*, Martha WOODMANSEE in Peter JASZI Editors, Durham in London, Duke University Press, 1994, str. 29–56; Jane C. GINSBURG, »Copyright without Walls? Speculations on Literary Property in the Library of the Future«, *Representations*, 42, 1993, str. 53–73; R. GRUSIN, »What is an Electronic Author? Theory and the technological Fallacy«, *Configurations*, 3, 1994, str. 469–483.

²³ Roger LAUFER, »Nouveaux outils, nouveaux problèmes«, v *Le pouvoir des bibliothèques, op. cit.*, str. 174–185.

²⁴ Gianbattista VICO, *La Scienza Nuova*, Introduzione e note di Paolo Rossi, Milano, Biblioteca Universale Rizzoli, 1994 (fr. prev. *La Science nouvelle (1725)*, Pariz, Gallimard, 1993).

²⁵ CONDORCET, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Pariz, Flammarion, 1988.

²⁶ Luciano CANFORA, *La Biblioteca scomparsa*, Palermo, Sellerio editore, 1986 (fr. prev. *La véritable histoire de la Bibliothèque d'Alexandrie*, Pariz, Desjonquères, 1988), Christian JACOB, »Lire pour écrire: navigations alexandrines«, v *Le pouvoir des bibliothèques, op. cit.*, str. 47–83, in Roger CHARTIER, »Bibliothèques sans murs«, v Roger CHARTIER, *Culture écrite et société. L'ordre des livres (XVIe–XVIIIe siècles)*, Pariz, Albin Michel, 1997, str. 107–131.

knjig, tiskanje rokopisov, postavljanje velikih knjžnic, kompilacija enciklopedij, zbirke besedil ali katalogov, teh »knjižnic brez sten«²⁶. Gre za to, da vselej možnim izginotjem nasprotujemo s tem, da zbiramo, fiksiramo in ohranjamo. Vendar tej nikoli dokončani nalogi grozi še ena nevarnost: eksces. Pomnoževanje rokopisne in nato tiskane produkcije so zelo kmalu zaznali kot strašno nevarnost. Množenje se utegne spremeniti v kaos, obilje pa v oviro za znanje. Da bi ju obvladali, potrebujemo instrumente, ki so zmožni odbirati, razvrščati, hierarhizirati. Te ureditve so bile naloga številnih akterjev: samih avtorjev, ki sodijo o svojih vrstnikih in predhodnikih, oblasti, ki cenzurirajo in subvencionirajo, založnikov, ki objavljajo (ali objavljajo zavračajo), institucij, ki posvečujejo ali izključujejo, in knjižnic, ki ohranjajo ali puščajo v nemar.

Jutrišnja – ali današnja – knjižnica, soočena s tema dvema tesnobama, med izgubo in ekscesom, utegne igrati odločilno vlogo. Seveda se je zdelo, da pomeni elektronska revolucija njen konec. Zaradi komuniciranja elektronskih besedil na daljavo je mogoče misliti, če to že ni postalo možno, naenkrat univerzalno razpoložljivost pisne dediščine, ki knjižnice ne zahteva več kot kraja, kjer se ohranja in komunicira ta dediščina. Sleherni bralec bi lahko ne glede na mesto branja prejel katerokoli izmed besedil, ki sestavljajo to knjižnico brez sten in celo brez lokalizacije, kjer naj bi bile v numerični obliki idealno navzoče vse knjige človeštva.

Sen je precej zapeljiv. Vendar nas ne sme zavesti. Najprej je treba opozoriti, da nikakor ni nujno, da elektronska konverzija vseh besedil, katerih obstoj se ne začenja z informatiko pomeni izgon, pozabo ali, še slabše, uničenje rokopisov ali tiskov, ki so jih pred tem prenašali. Bolj kakor nemara kadarkoli prej je ena najpomembnejših nalog knjižnic zbirati, varovati, ocenjevati in omogočati dostop do pisnih predmetov preteklosti. Če dela takrat, ko bi jih prenesli, ne bi bila več komunicirana, se pravi, če ne bi bila več ohranjena, razen v elektronski obliki, bi močno tvegali, da bi se izgubila inteligibilnost tekstne kulture, identificirane s predmeti, ki so jo prenašali. Knjižnica prihodnosti mora potemtakem biti tisti kraj, kjer bosta ohranjena poznavanje in obiskovanje pisne kulture v oblikah, ki so bile in so danes še zmerom zvečine njene.

Knjižnice morajo prav tako biti instrument, kjer bodo lahko novi bralci našli pot v numerični svet, ki briše razlike med zvrstmi in rabami besedil in ki vzpostavlja posplošeno enakovrednost med njihovimi avtoritetami. S tem da knjižnica prisluhne potrebam ali zbežanosti bralcev, lahko igra bistveno vlogo pri urjenju najmanj seznanjenih bralcev v uporabi instrumentov in tehnik, ki so jim zmožne zagotoviti obvladovanje novih oblik pisnega. Nič bolj kakor navzočnost interneta v sleherni šoli ne omogoča, da same od sebe izginejo kognitivne težave pri vstopnem procesu v pisno²⁷, tudi elektronska komunikacija sama od sebe ne prenaša vednosti, potrebne za njihovo razumevanje in uporabo. Prav narobe, bralec – navigator numeričnega krepko tvega,

²⁷ Emilia FERREIRO, »Leer y escribir en un mundo cambiante«, 26° Congreso de la Unión Internacional de Editores (Buenos Aires, 1 al 4 mayo, 2000), Buenos Aires, 2000, str. 95–115.

²⁸ Robert C. BERRING, »Future Librarians«, v *Future Libraries*, R. Howard BLOCH in Carla HEESE (eds.), Berkely, Los Angeles in London, University of California Press, 1995, str. 94–115.

da se bo izgubil med temi tekstnimi otočji brez svetilnika in pristanišča. Knjižnica je lahko eno in drugo²⁸.

Nazadnje, tretja ambicija za jutrišnje knjižnice bi lahko bila, da bi se okrog knjige obnovile sociabilnosti, ki smo jih izgubili. Dolga zgodovina branja nas uči, da je branje skozi stoletja postalo tiha in samotna praksa, ki je čedalje krepkeje prelamljala z delitvami okrog pisnega, ki so trajno zacementirale družinska življenja, prijateljske sociabilnosti, učene zборе in vojaške spopade. V svetu, kjer se je branje identificiralo z osebnim, intimnim, zasebnim razmerjem s knjigo, morajo knjižnice (nemara paradoksko, ker so bile prve, v srednjeveškem obdobju, ki so od bralcev zahtevale molk...) pomnožiti priložnosti in oblike za to, da se spregovori o pisni dediščini ter o intelektualnem in estetskem ustvarjanju. S tem lahko prispevajo h konstruiranju javnega prostora, razširjenega na razsežnost človeštva.

Kakor je nakazal Walter Benjamin, reprodukcijske tehnike besedil ali podob niso same na sebi ne dobre ne sprevržene²⁹. Od tod ambivalentna diagnoza, ki jo je podal o učinkih njihove »mehanizirane reprodukcije«. Na eni strani je ta reprodukcija »estetizacija praktične politike« v dotlej neznanih razsežnostih: »Z napredkom naprav, ki omogoča nedoločenemu številu poslušalcev, da slišijo govornikov govor v trenutku, ko govori, in da kmalu po tem prikažemo njegovo podobo pred nedoločenim številom gledalcev, postane najpomembnejša politikova navzočnost pri sami napravi. Ta nova tehnika prazni parlamente, tako kakor prazni gledališča«. Na eni strani izbrisanje razločka med ustvarjalcem in občinstvom (»Literarna kompetentnost ne temelji več na specializirani izobrazbi, ampak na tehnični pomnoženosti, in postane nekako skupna dobrina«), propad tradicionalnih konceptov, mobiliziranih za označevanje del, in naposled združljivost izvajanja kritike in užitka v razvedrilu (»Občinstvo v temnih dvoranah je seveda preiskovalec, vendar preiskovalec, ki se zabava«), vse to so elementi, ki odpirajo možno alternativo. »Estetizaciji politike«, ki streže zatiralskim oblastem, lahko dejansko odgovori »politizacija estetike«, ki prinaša emancipacijo ljudstev.

Kakršnakoli že je zgodovinska pertinenca, nedvomno je nesporna; ta ugotovitev upravičeno poudarja pluralnost rab, ki se lahko polastijo iste tehnike. Ni tehničnega determinizma, ki bi v same naprave vpisoval obvezen in en sam pomen: »Nasilju, ki je storjeno, kadar množicam vsiljujejo kult enega vodje, ustreza nasilje, ki ga doživijo naprave, ko njih same postavijo v službo te religije.« Pripomba ni nepomembna v razpravah o konceptni opredelitvi in družbeni realnosti javnega prostora, v katerem se izmenjujejo informacije in kjer se konstruirajo vednosti, ki so se sprožile v zvezi z učinki, ki jih elektronska diseminacija diskurzov že ima in jih bo še več imela v prihodnosti³⁰.

²⁹ Walter BENJAMIN, »Das Kunstwerk in Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit«, 1939; franc. prevod: »L'Oeuvre d'art à l'ère de sa reproductivité technique«, (1936), v Walter BENJAMIN, *L'Homme, le langage et la culture. Essais*, Pariz, Denoël/Gonthier, 1971, str. 137–181. Slovenski prevod: »Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati« (prev. Janez Vrečko) v: Walter BENJAMIN) Bratko Bibič ed.), *Izbrani spisi*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 1998, str. 145–176.

³⁰ Geoffrey NUNBERG, "The Places of Books in the Age of Electronic Reproduction", *Representations*, 42, 1993, str. 13–37.

V prihodnosti, ki je že naša sedanjost, bodo ti učinki tisto, kar bomo kolektivno znali iz njih narediti. V najboljši ali v najslabši smeri. Taka je danes naša skupna odgovornost.

Roger Chartier

*EHESS – École des Hautes Études en Sciences Sociales
Bd. Raspail, 54, 75006 Paris, France
e-mail: chartier@ehess.fr*

Prevod: **Drago B. Rotar**